

Tamarah Benima: De Context
Tamarah Benima (publiciste):
De Context

Print

E-mail

Download:

Tamara_Benima.MP3 (22,5 MB)

De Context

Vaderjoden. In 1995 gebruikte Andreas Burnier de term bijna terloops in een rede tijdens de JMW-conferentie 'Over zwijgen gesproken' in Den Haag. Ze schilderde de situatie van de joden in Nederland. Het was een overzicht. Bijna in het voorbijgaan had ze het over de vader-joden. De term voelde meteen goed. Natuurlijk speelde het onderwerp al jaren, maar óf de terminologie van de nazi's werd gebezigd, dan had men het over half-joden en kwart-joden, wat wrang en onzinnig was, óf men gebruikte 'kinderen met alleen een joodse vader' en dat was niet alleen een mond vol en maar ook net ernaast als het om volwassenen ging.

Vaderjoden - het was kort en duidelijk en het sloeg in als een bom. Toch heeft het nog jaren geduurd voordat de term vanzelfsprekend werd, in de letterlijke zin van het woord. Dat wil zeggen, voordat het met net zulk gemak werd gebruikt als we vanmiddag zullen doen. Dat komt omdat het woord niet alleen functioneerde - en functioneert - als een beschrijving van hoe velen zichzelf zien, maar ook omdat de term impliciet een erkenning inhoudt dat Vaderjoden joden zijn. Vader-joden is een woord dat zelf mee de situatie schept die het woord beschrijft. Door het gebruik van het woord verschoof er in joods Nederland iets in de perceptie en de beleving ten aanzien van deze groep. Die kwam dichterbij te liggen bij hoe een deel van de Vader-joden zichzelf zien.

Tot lang na de oorlog was het voor iedereen duidelijk: mensen met een joodse vader waren niet joods. Al hadden ze twee of drie joodse grootouders, of zelfs zeven joodse overgrootouders, maar niet die ene grootmoeder of overgrootmoeder waar het om gaat - ze waren 'niks'. Ze horen (hoorden) nergens bij, niet bij de joden, niet bij niet-joden. Voor een heel groot deel van de joodse wereld zijn ze dat trouwens nog steeds: niks. Dat wordt ook plompverloren tegen ze gezegd: 'Oh, dus jij bent niks'. Je hoeft niet veel verbeeldingskracht te hebben om te begrijpen hoe pijnlijk dat is, velen ervaren het zelfs als afschuwelijk. Er zullen er onder u zijn die dat uit eigen ervaring weten, anderen kunnen het lezen in een onderzoek van Aatje Huyser-Frijda waarin Vader-joden daarover vertellen. Voor sommigen is het zo pijnlijk dat ze hier vanmiddag niet zijn.

Dat nergens-bij-horen heeft onder andere te maken met de structuur van het jodendom. Het jodendom is een contractuele godsdienst. Hij is juridisch vormgegeven. Het is geen geloofsgemeenschap in de stricte zin van het woord, zoals het christendom dat is. Bij een geloofsgemeenschap is het: hoe meer zielen hoe meer vreugd. Geloof je in dezelfde goden of dogma's als

wij? Kom erbij! Liever met twintigduizend zondagochtend halleluja zingen dan met tienduizend.

Het jodendom is anders. Jood en joodse volk hebben een contract - een verbond - met God, en daaruit vloeien contractuele verplichtingen voort. Een paar duizend jaar lang is door de rabbijnen vastgesteld - in hun functie als religieuze rechters, een van hun functies - wie partij is en kan zijn in dat contract. Zij bepalen of je aan de voorwaarden voldoet, en zo niet, hoe je daar aan kunt gaan voldoen. Over die voorwaarden en hoe zich dat historisch heeft ontwikkeld zal Pieter van der Horst het hebben.

In de moderne tijd heeft er een verschuiving plaats gevonden. Je zou kunnen zeggen dat de juridisch definitie van het jood-zijn in toenemende mate, of in ieder geval voor een grote groep, namelijk de Vader-joden, - maar niet alleen voor hen, ook voor een deel van de 'Moeder-joden' - plaats maakt voor een psychologische definitie. Ik ben jood, omdat ik dat zo voel, omdat ik zo denk, om hoe ik in de wereld sta, om datgene waarmee ik me verbonden weet, ik ben jood omdat ik dat ben, omdat mijn wezen joods is. [Andersom geldt die psychologische definitie trouwens ook: ik ben joods, halachisch joods, maar het zegt me niks, ik voel er niks bij, ik heb er niks mee, wat mij betreft kan het worden opgeheven].

Het sterker worden van die psychologische definitie, of zelfbepaling, heeft alles te maken met het primaat van de psychologie in de twintigste eeuw. En dat primaat van de psychologie is het gevolg van een stapeling van ontwikkelingen in de laatste vier eeuwen.

De Verlichting met zijn rationele wetenschappelijke benadering, de Amerikaanse en Franse Revolutie met zijn universalistische trekken en verwerping van het particularisme, de Emancipatie en de burgerrechten, de ontwikkeling in de wetenschap, de industriële revolutie, de vergrote mogelijkheid om te reizen, de groei van communicatiemiddelen, enzovoorts - ik veeg even alles bij alles - leidden tot het prominenter worden van het individu. De vanzelfsprekende inbedding in de groep, of in ons geval 'de joodse natie', met de bijbehorende normen en zijn wel omschreven gegeven identiteit, is in een paar eeuwen verzwakt; ieder individu moet zijn plaats en zijn houding bepalen tegenover de groepen waartoe hij of zij behoort. Je bent niet zo maar iemand met een gegeven identiteit die al eeuwen onveranderd is, je moet daarover nadenken. Wat betekent het om Nederlander te zijn, wat betekent het om christelijk te zijn, wat betekent het om vrouw, of man, of allochtoon, of Fries, of zwart of wit, of gekleurd, homo, hetero, arts, priester, huisvrouw, moeder - al die identiteiten worden bevraagd. De antwoorden worden aan de hand van psychologische vragen geformuleerd. Hoe is het voor mij? Hoe is het voor anderen en op welke manier komt dat overeen met hoe het voor mij is? Waar word ik door bepaald? Aan wie en wat ben ik loyaal? Hoe ben ik loyaal aan mijzelf? Wat is authentiek voor mij? Wat vind ik zelf? Enz.

Voor de Vader-joden in Nederland is de bevraging van de eigen identiteit sinds de Tweede Wereldoorlog minstens zo acuut als voor de 'gewone'

joden. De halacha, de joodse wet, kan wel zeggen: 'Een niet-joodse moeder, dan geen jood', maar dat staat haaks op hun realiteit. Natuurlijk niet voor iedereen, er zijn genoeg mensen voor wie het niet speelt, maar daar hebben we het vanmiddag niet over. De vaders of de familie van de vaders zijn door de nazi's vervolgd. De vaders die overleefd hebben en al met niet-joodse vrouwen waren getrouwd of trouwden, om allerlei soorten redenen, zijn net zo getraumatiseerd door hun oorlogservaringen en de moord op hun familie, als de moeders die hebben overleefd en met een joodse of niet-joodse man trouwden. De Vader-Joden zijn niet minder tweede generatie dan de mensen met een joodse moeder of twee joodse ouders. Als je bij de therapeut zit, maakt het niet uit of je moeder of je vader geknauwd uit de Sjoa is gekomen, dan maakt het niet uit van wie je het pakket aan angsten, depressies, loyaliteiten, verdriet, bezorgdheid, dolgedraaide verantwoordelijkheid of schuldgevoelens hebt gekregen.

De problematiek van de tweede generatie werd vanaf het begin van de jaren tachtig meer zichtbaar en bespreekbaar werd. Mijn stelling is dat daardoor de problematiek van de Vader-joden ook meer zichtbaar werd. Dat vanzelfsprekende 'oh, je bent dus niks' moest plaatsmaken voor een andere benadering. In den brede.

Daarmee wil ik niet zeggen dat er eerder geen oog voor de mensen met alleen een joodse vader is geweest. Integendeel. Awraham Soetendorp vertelde me dat zijn vader, Jaap Soetendorp, in 1955, toen hij net rabbijn was geworden, in een toespraak in het Carlton Hotel in Amsterdam pleitte voor het openstellen van de poorten voor de Vader-joden. Soetendorp sr. was zich er, zoals iedereen, van bewust dat de gemengd gehuwden in de oorlog meer kans hadden gehad te overleven en vond het onrechtvaardig om de poorten voor de kinderen van de gemengd gehuwden, die dus zelf de oorlog hadden meegemaakt, gesloten te houden. Awraham Soetendorp vertelde dat er tientallen zijn geweest die contact zochten met zijn vader. Ze moesten wat lessen volgen, maar hoefden niet te verschijnen voor een beth din, een rabbinale rechtbank, om jood te worden. Awraham Soetendorp schat dat het om dertig, veertig mensen ging. Maar ook de publiciteit die het pleidooi van zijn vader met zich meebracht, vertelde hij, heeft veel betekend voor anderen die niet de formele weg van jood worden zijn gegaan.

De poort stond dus bij de liberaal-joodse gemeenschap wagenwijd open. Wat overigens niet wil zeggen dat veel mensen daar gebruik van maakten. Al is het aantal dat die weg koos substantieel groter dan het aantal dat de orthodoxe acceptatieroute koos.

Met de komst van rabbijn David Lilienthal in 1971 kwam er een verandering van beleid van bijna automatische acceptatie. Hij observeerde namelijk dat zowel de Vader-joden zelf als de liberaal-joodse gemeente behoefte had aan een rite de passage. Het zondermeer opnemen van de Vader-joden - al dan niet met wat lessen - was niet overtuigend voor de Vader-joden zelf en evenmin voor de gemeente. In zijn woorden: 'Ze geloofden het gewoon niet.' Wat er voor in de plaats kwam was lessen, besnijdenis, beth din, onderdompeling in mikwe, het rituele bad, voor zowel mannen als vrouwen.

De liberaal-joodse gemeenschap beschouwt en accepteert mensen met een joodse vader dus niet zondermeer als joden. Ook niet in de Amerika, al wordt dat wel vaak gedacht. In 1983 is er een resolutie aangenomen, in Amerika, door een Committee met een misleidende titel, namelijk het Committee on Patrilineal Descent. Daarin werd gesteld: “het kind van één joodse ouder is ‘under the presumption of Jewish decent’”, er wordt van dat kind verondersteld dat het van joodse afkomst is, maar, zo gaat de tekst verder, het kind moet een joodse opvoeding krijgen en zich formeel identificeren met het joodse geloof en het joodse volk. Zowel aan het kind van een joodse vader, als aan het kind van een joodse moeder, wordt de eis van commitment, betrokkenheid, gesteld, en wel in formele zin, het moet blijken uit daden.

Dit Amerikaanse beleid van 1983 stond overigens in een traditie, die al in 1885 zijn oorsprong vond. Toen al sprak de Amerikaanse Reform Movement in soortgelijke termen over de betekenis van joodse afkomst.

In Nederland wordt dat beleid bij de liberalen als volgt geformuleerd: het kind van een joodse vader heeft een claim op een joodse status, maar die claim moet wel gesubstantieerd worden door opvoeding, onderwijs en formele bevestiging van die joodse status. Er is overigens een tijd geweest, in liberaal-joods Nederland, dat ook kinderen van een joodse moeder moesten bewijzen dat het jodendom inhoud voor ze had voor ze lid mochten worden van de gemeente, maar die lijn is vrij snel weer losgelaten.

Ik ga hier zo specifiek op in, omdat het aangeeft dat zowel bij de liberalen als bij de orthodoxen de toetreding tot het joodse volk via een religieuze weg gaat. Ik zeg ‘religieuze weg’ en besef dat dat niet helemaal fair is, want het proces is veel breder, maar toch. Die acceptatie via religieuze weg is meteen ook deel van het probleem. Jaren geleden sprak ik met rabbijn Meijer Just, de senior rabbijn van het Nederlands Israelietisch Kerkgenootschap. ‘Ik begrijp het wel,’ zei hij. ‘Ze hebben een joodse vader, ze identificeren zich met die joodse vader, ze willen joods zijn op dezelfde manier als die joodse vader, en die is seculier, en om dan volgens de halacha te gaan leven om erbij te kunnen horen, dat gaat niet, dat willen ze niet. En dat begrijp ik heel goed. Maar wat kunnen we doen?’ was zijn rethorische vraag.

Van de rabbijnen, van welke stroming ook, kun je niet verwachten dat ze hun eis tot joodse opvoeding, joods onderwijs, joods leven en deel uitmaken van het leven van de gemeenschap opgeven. Dat zou hun autoriteit ondermijnen, en het zou de gemeente (niet gemeenschap) ook ondermijnen. Bovendien, als de rabbijnse autoriteit is ondermijnd, is er ook geen autoriteit meer om mensen een daadwerkelijke rite de passage te geven. Dan betekent het ‘u hoort erbij’ niks meer.

Je bent er ook niet door leken-commissies in te stellen die de balottage zouden verrichten. Dan introduceer je willekeur. Het is nu al zo dat de overgrote groep van Vader-joden zegt: ik laat het niet bepalen door een

rabbijn of ik joods ben of niet. Het aantal Vader-joden wier jood-zijn door de liberaal-joodse rabbijnen is bevestigd, of die uitgekomen zijn bij de orthodoxe rabbijnen, is een paar honderd. Dat wil zeggen een paar procent van de 14.000 die in het laatste demografisch onderzoek van Joods Maatschappelijk Werk zijn geschat. Als men al niet van een rabbijn afhankelijk wil zijn, waarom zouden mensen hun jood-zijn dan afhankelijk stellen van het oordeel van Jonathan, Miriam, Channa, Mordechai of Willem, die zichzelf opwerpen als vertegenwoordiger van de joodse gemeenschap en het jodendom of daartoe zijn aangewezen?

Het zich niet willen laten bepalen door een ander - een autoriteit of de groep - is ook een gevolg van de nadruk op autonomie en vrije keuze in de huidige maatschappij. Daarnaast roept het - volkomen ten onrechte - associaties op met de nazi's die ook voor ons bepaalden wie jood was en wie niet. Met alle gruwelijke gevolgen van dien.

Maar ja, je kunt wel zelf zeggen 'ik ben jood', wat de halacha, de autoriteiten of andere joden ook zeggen, maar je kunt niet jood zijn in je eentje. Als een choepa wilt hebben, als je je kinderen naar georganiseerd joods onderwijs wilt sturen, of in een joods bejaardentehuis wilt wonen, of op een joodse begraafplaats wilt worden begraven, heb je de officiële erkenning door de gemeenschap nodig.

En de gemeenschap zelf heeft ook de behoefte zijn eigen karakter te waren. Met de opname van veel mensen is het behoud van authenticiteit veel moeilijker. Dat is pijnlijk om te zeggen, maar het moet wel worden gezegd.

Zoals gezegd: die erkenning verkrijgt men slechts via de religieuze weg. Terwijl door de secularisatie juist de etniciteit een enorme slinger heeft gekregen. In de laat negentiende eeuw, begin twintigste eeuw nam dat óf de vorm aan van de socialistische strijd op joodse grondslag, in de Bund, óf de zionistische strijd voor Palestina. Die etnische component is nog versterkt is door het ontstaan en bestaan van Israël. Je kunt er naar toe op vakantie, je kunt zelfs Israëli worden, ook al ben je halachisch niet-joods, en als je in de diaspora blijft kun je je leven vullen met Israelische literatuur, muziek, films, documentaires, voedsel en politiek. Identificatiemogelijkheden te over. Alles, of bijna alles, seculier.

De Israelische reform rabbijn David Forman, de oprichter van de Rabbis for Human Rights, heeft het daarom niet, zoals ik, over de verschuiving van een juridische naar een psychologische definitie, maar van een theologische naar een sociologische. "Sociology has replaced theology and history as the sole and ultimate shaper of Jewish self-identification."

Voor die seculier-etnische identiteit maakt het al helemaal niet uit waar die vandaan komt, van moeder of vader. Sterker nog, als je jong genoeg bent, kun je het Israelische leger in en sneuvelen voor het joodse land en het joodse volk, of, ongeacht de leeftijd, slachtoffer worden van een terroristische aanval. Bovendien, voor niet-joden maakt het niet uit dat je

halachisch niet-joods bent, die confronteren je toch wel met iedere doodgeschoten Palestijn en iedere meter van de Muur. Hoezo niks?

Waar ik het nog helemaal niet over heb gehad, is het gemengde huwelijk. In Nederland speelt de problematiek van de Vader-joden pregnant vanwege de Sjoa, in het buitenland speelt dat nauwelijks een rol. Daar, en met name in de Verenigde Staten, speelt het vanwege het gemengde huwelijk. De percentages zijn gestadig gestegen, het is al bijna zestig procent in de Verenigde Staten. Heel erg lang is er over het gemengde huwelijk gedacht in termen van verraad, of iets zwakker, van gebrek aan loyaliteit, of van desinteresse in het jodendom en zwakke joodse identiteit. Uit pragmatische overwegingen is het denken in Amerikaans-joodse kring veranderd. Als zoveel mensen voor een niet-joodse partner kiezen, heeft het weinig zin om een grote keel op te zetten. Daar keer je het tij niet mee. Als je wilt dat de joodse gemeenschap niet in rap tempo afkalft, kun je beter zoveel mogelijk mensen met een joodse achtergrond erbij houden. Maar de verandering van outrage naar outreach, zoals het in het Engels heet, is ook de vrucht van sociologische analyses. Nogal wat niet-joodse partners zijn heel erg geïnteresseerd in het jodendom en stimuleren hun joodse partner om meer met zijn of haar jodendom te doen; zij willen een meer joods huis. Dus is het zinvol om vanuit de joodse gemeenschap meer toegankelijk en open te zijn voor de gemengd gehuwden met hun gezinnen.

Verder is, ik baseer me op Amerikaans materiaal, het gemengd huwen het onbedoelde, maar onvermijdelijke gevolg van de wens van joodse ouders om hun kinderen de hoogst mogelijke opleiding te laten volgen. Op de hogescholen en universiteiten vinden ze vervolgens de partners met dezelfde interesses en ambities als zij. Vaak zijn dat niet-joden. De overtuiging, vroeger, dat de mensen die voor een niet-joodse partner kozen een zwakke joodse identiteit hebben, blijkt niet te kloppen. Ze hebben vaak wel een sterke joodse identiteit, maar kiezen een partner die uit dezelfde sociaal-economische klasse komt, van dezelfde muziek houdt, naar dezelfde films gaat, die dezelfde politieke overtuiging heeft, die zich wil inzetten voor dezelfde maatschappelijke kwesties. Om het pregnant te stellen, onlangs vroeg ik aan een hoog opgeleide, alleenstaande vrouw met een sterke joodse identiteit: als je de keuze had tussen een joodse man die van René Froger houdt, op de markt staat, en dol is op vissen, of een niet-joodse man die van opera en literatuur houdt, wie zou je dan kiezen. De niet-joodse man, zei ze.

En ten laatste, het gemengde huwelijk is ook, in ieder geval in de VS, het resultaat van de opstelling van de hele gemeenschap, inclusief de leiders, om mee te doen met de maatschappij op een Amerikaanse manier. Dat betekent een keuze voor onzichtbaarheid van het joodse element in het publieke domein (zodra men meedoet aan de maatschappelijke structuren, doet men dat als Amerikaans burger, niet als jood). Of, zoals dat vroeger in Nederland werd geformuleerd, Nederlander buiten, joods thuis. Het creëert onbedoelde problemen. Niet alleen voor de kinderen van gemengd gehuwden, ook voor hun kleinkinderen.

De problematiek van de Vader-joden is namelijk niet alleen het probleem van hun pijn, hun verwarring, van het tegen een muur oplopen bij orthodoxie of liberalen, van de absurditeit van voor Israel kunnen sneuvelen, maar niet op een joodse begraafplaats begraven kunnen worden, van vervolgd zijn of vervolgd kunnen worden en toch niet meetellen, van tussen wal en schip vallen, van klem zitten tussen religieuze eisen en jezelf willen blijven. Het is ook het probleem van hun kinderen, of het probleem wat zij zelf aan hun kinderen te bieden hebben. Daarom heb ik willen laten zien dat de keuze voor het gemengde huwelijk, van hun ouders, of van henzelf, een veel ingewikkelder keuze is dan alleen een die is gemotiveerd door desinteresse voor het jodendom.

Ik besef dat mijn verhaal op vele punten een grote stappen, gauw thuis verhaal is. Er zitten gewoon heel veel aspecten aan het probleem en het is zinnig om de grote historische veranderingen die de achtergrond vormen van het probleem mee te nemen bij het denken over de kwestie. Het biedt geen oplossing, als er al een oplossing is, maar het helpt misschien om iets meer lucht en lichtheid te krijgen.

@ Tamarah Benima 2006